

Tóth Bálint Péter

„Látjátok, feleim: sosem volt nagyobb gyilok...”

TÖPRENGÉSEK EGY KALANDOZÁSKORABELI ÓANGOL HŐSKÖLTEMÉNY FORDÍTÁSA KÖZBEN

Annak ellenére, hogy a kalandozó magyarok nyugati irányú portyái-hadjáratai a 933-as merseburgi vereség után megrikkultak, alig néhány évvel az említett vesztes ütközet után egy magyar sereg a hun Attilán is túltéve egészen az Atlanti-óceán partjáig eljutott. A 937-es esztendő történéseiről számos európai forrás beszámol, ám egyetlen hazai írott emlék sem hagyományozódott az utókorra. Mindezt annak kapcsán hozom szóba, hogy bármennyire is szakmaiatlan a „mi lett volna, ha...” jellegű kérdésfelvetés, mégis szívesen olvastam volna egy korabeli beszámolót vagy hőskölteményt erről a nevezetes katonai sikerről. Tisztában vagyok vele, hogy egy koraközépkori írásos nyelvemlék fennmaradása esetleges, e tekintetben mégis akadnak „szerencsésebb” népek. Jelen esetben az angolok.

Merthogy az *Angolszász krónika* tanúsága szerint ugyanebben az évben lezajlott egy csata, amelyet olyan jelentősnek ítélték, hogy a 937-hez tartozó bejegyzés egy teljes értékű, az ókori panegyricusok mintájára íródott műalkotásnak tekinthető. Bár a szöveg lapszélről lapszélre tart, az antik annalesekre emlékeztető krónikából mégis kitűnik „A brunanburhi csata” címen ismert, hetvenhárom soros verses elbeszélés, különösen, hogy a közvetlenül előtte szereplő tudósítás mindössze egyetlen sor („934 Ebben az évben Aelfheah került a winchesteri püspöki székhelybe”). A következőkben arról lesz szó, milyen megfontolások vezettek előzetesen, illetve milyen válaszutak elé állított a lapszámban olvasható szöveg fordítás közben. Ilyen értelemben nem térek ki részletesen az óangol költészetre, hanem megpróbálok betekintést nyújtani egy 10. századi óangol költemény fordításának folyamatába.

Leginkább lírai művek átültetésekor merül fel a szépség-hűség dilemmája. A műfordítónak el kell döntenie, hogy inkább a formai-stilisztikai elemek minél teljesebb, akár a mondanivaló rovására történő átültetésére törekszik, vagy pedig az adott mű tartalmát-gondolatiságát kívánja átmenteni, és ennek rendeli alá a „külsínt”. Előfordul, hogy ugyanannak az eredetinek két eltérő felfogást tükröző fordítása is keletkezik, amelyek mindegyike ugyanúgy érvényes és megállja a helyét [ld. az *Isteni színjáték* Babits- vagy Nádasdy-féle változata]. Jelen esetben azt kellett tisztáznom, hogy mennyire ragaszkodom az óangol költészetre jellemző, ún. alliteráló verseléshez, amely kevés kivételtől eltekintve nem tartalmaz rímeket vagy időmértéket, hanem a hangsúlyos szótagok és az alliteráció játékán alapul. Emellett az is jellemzője, hogy a gondolati egység nem annyira a sor, hanem a félsor, amelyek két hangsúlyos szótagot tartalmaznak (a hangsúlytalan szótagok száma változó), és ezek szigorú rend szerint alliterálhatnak egymással: a harmadik mindig, a negyedik sosem, az első félsorból pedig vagy az egyik, vagy mindkét szótag részt vesz az alliterációban [ebből következően mindössze háromféle variáció létezik]. A munka legelején egyértelmű

volt számomra, hogy ehhez a jellegzetességhez feltétlenül ragaszkodni szeretnék, kiderült azonban, hogy ezt könnyebb elhatározni, mint megvalósítani. Van ugyanis az óangol verselésnek néhány egyéb sajátossága, amelyek gyakran megkötik a műfordító kezét. Ilyen a gyakran ismétlődő fogalmak változatosabb megnevezését szolgáló szinonimahalmazás (pl. kard ~ vas, élesre fent penge), továbbá a gyakran metaforikus kifejezésként vagy képi leírásokat tömörítő összetett szavakként definiálható ún. kenningek alkalmazása (pl. csata = „lobogó-ütközés”). Az én ízlésem/felfogásom szerint utóbbiak olyan szignifikáns költői eszközök, amelyeknek mindenáron szerepelniük kell a magyar változatban, „elrontva” akár az alliterálás szabályainak valamelyikét. Összességében tehát elmondható, hogy a szigorú mintakövetést részlegesen elvettem, és inkább a helyenként elsőre kissé nyakatekertnek tűnő gondolatfűzés és szintaxis megőrzésével igyekeztem közelíteni az én változatomat az eredetihez.

A konkrét verselési megkötöttségeken túl azt az alapvető kérdést is fel kellett tennem, hogy irodalmi alkotásként vagy haditudósításként tekintek-e a szövegre. Abból kiindulva, hogy a szóban forgó mű lelőhelye egy évkönyv/krónika, utóbbi értelmezés kínálja magát, mint azonban már fentebb említettem, a beszámoló nagymértékben eltér a többi bejegyzéstől, ezért én mindenképp költeményként definiáltam magam számára. Ezek után lássunk néhány konkrét példát arra, hogyan (nem) sikerült átültetni az elméletet a gyakorlatba!

Nyilván akad olyan, aki szerint egy földrajzi fogalom magyarítása az egyszerűbb fordítói feladatok közé tartozik, hiszen oly sok mindennek megvan már a megfelelője, vagy ha nincs, létezik bevett átírási gyakorlat, és a szövegkörnyezetből úgyszólván kiderül, hegyről, mocsárról, barlangról vagy miről van szó. Azért hozom mégis szóba a vers 24. sorában szereplő Merciat, mert ez a látszólag ártatlan szó is komoly döntés elé állított, és jól megvilágítja, miféle kérdések merülhetnek fel a műfordítóban munka közben. A szóban forgó terület a koraközépkori hét angolszász királyság egyike volt, és a mai Anglia középső részén helyezkedett el. Utóbbiból kiindulva eredetileg „középföldieknek” fordítottam az ott élőket. Ezt azért is tekintettem érvényes megoldásnak, mert ezáltal is a költemény irodalmi jellegét szerettem volna kicsit jobban kidomborítani, és némiképp eltávolodni a haditudósítás mivoltától. Nem sokkal később azonban eszembe jutott a Tolkien által megalkotott Középfölde, és elbizonytalanodtam, nem áthallásos-e az, amit kitaláltam. Először elhessegettem magamtól ezt a gondolatot, végül azonban mégis „merciaiak” lettek a versben emlegetett bátor harcosok. Néhány sorral arrébb azonban nem tudtam ellenállni a „kísértésnek”, és ami eredetileg „skótok” (Scotta leode), nálam „felföldiek” lett. Ki-ki eldöntheti, helyesen jártam-e el.

Gyakorló műfordítóként nem egyszer kerültem már olyan helyzetbe, hogy egy bizonyos helyen óhatatlanul elveszett valami az eredetiből, amit ilyenkor mindig igyekeztem kompenzálni valahol máshol. Mire is gondolok? Egy olyan sornak, amelyben hármass alliteráció szerepel (nem egy ilyen akad a műben), kizárt, hogy lesz adekvát magyar megfelelő. Ilyen esetekben azt igyekszem elérni, hogy ha már úgyis veszítek a vámon, legalább nyerjek a réven, és az eredetivel megegyező megoldásra törekszem, csak épp a mű egy másik pontján. Felettből örömteli, ha mégsem kell ehhez a módszerhez folyamodnom, és sikerül „tükörfordítani” egy adott passzust. Ilyen, például, a vers 12. sora:

...ond scipflotan	...és hajóúsztatók
fæge feollan. Feld dænnede	holtan hulltak. Hadfiak vére
secgas hwate...	folyt a földön...

Ahogy minden diák elképed, amikor szembesítik azzal, hogy a *Halotti beszéd* bizony „magyarul” van, ugyanúgy a mai angolt beszélők többségének is meggyűlne a baja a verssel. Természetes, hogy a közel ezeregyszáz évvel ezelőtti nyelvallapot merőben más, mint az, amit manapság használunk, ami felvet egy újabb kérdést: mennyire legyen archaizáló a fordítás? Egyértelmű volt számomra, hogy a vers értelmét kifejtő, a szöveget kibontó magyartítás (az angol átiratokhoz hasonlóan) már inkább prózafordításszámba menne, márpedig én szerettem volna megőrizni a szöveg tömörségét. Ebből viszont a fülünk számára talán kissé idegenül csengő („stílustalan”) igeneves alakok alkalmazása következik. Egy ponton felmerült bennem, hogy még egyértelműbben régiesre hangoljam a saját változatomat (pl. „is” helyett „es” használatával vagy a teljes hasonulás mellőzésével), ezt azonban végül elvettem, és inkább egy „emészthetően archaikus” megoldás mellett döntöttem.

Újfent tanulságos volt megtapasztalnom, mennyire érvényes a szakmai berkeken belül közismert szemlélet, mely szerint a fordítást nem lehet befejezni, csupán abbahagyni. Minden szöveget a végtelenségig lehetne csiszolni, eljön azonban az a pont, amikor el kell engedni, és bízni abban, hogy megáll a saját lábán. Én is évekkal ezelőtt, kőszá felindulásból álltam neki a munkának, és a félkész változat bizony sokáig érlelődött a fiókban. Amikor újból elővettem, alig volt olyan sora, amelyhez ne nyúltam volna hozzá, és biztos vagyok benne, hogy legközelebb ismét rendesen átszabnám. Inkább a derék olvasó elé tárom, hogyan küzdött meg egymással a nyugat-szász uralkodó és fia, Athelstan és Edmund III. Olaf Guthfrithson viking királlyal és szövetségeseivel a ködös Albionban, amikor a mi eleink épp Nyugat-Európát járták be lóháton.

Zelei Dávid

Don Quijote Angolszásziában

Az elmúlt évtizedekben feléledő világirodalom-diskurzusok egyik nagy hozadéka annak felismerése, hogy akármennyire is kötődik egy írás- vagy életmű saját lokalitásához és kulturális környezetéhez, szerencsés kulturális transferekkel egészen eltérő kontextusban is újjászülethet. A német földön Hegel, Schelling és Fichte árnyékában elvesző Karl Christian Friedrich Krause aligha gondolta volna, hogy halála után spanyol értelmiségiek az ő „krausista” filozófiája segítségével igyekeznek majd megújítani országukat, ahogy az sem túl valószínű, hogy Csehovban felmerült volna, hogy évszázadokkal megírását követően milyen nagy szerepet játszik majd a *Sirály* az „ír képzelet dekolonizálásában” (hogy stílszerűen egy *magyar* kutatót, Csikai Zsuzsannát idézzek).

Amikor Miguel de Cervantes a 16. század végén – valószínűleg egy sevillai börtönben – belekezdett a *Don Quijoté*be, aligha sejtette, milyen nagy hatást gyakorol